

Stilsko-jezičke preporuke za medije o izveštavanju o trans osobama

Priče koje se tiču trans osoba u medijima često su predstavljene na senzacionalistički način i doprinose negativnim stereotipima o trans osobama i zajednici. Novinari/ke mogu da pomognu da se to stanje stvari ispravi upotrebom jezika koji pokazuje poštovanje prema trans osobama i koji štiti privatnost i dostojanstvo trans osoba.

Cilj ovih preporuka je da se ustali izveštavanje koje uvažava i poštuje trans osobe i zajednicu, a izbegne senzacionalističko izveštavanje i pisanje. Pored toga, ovim preporukama želimo da pružimo podršku i smernice novinarima/kama da se ne osećaju nelagodno kada izveštavaju o trans osobama, i usvoje pojmove i terminologiju koji to omogućavaju.

Ovde ćete naći sledeće:

- **6 jednostavnih saveta/preporuka za izveštavanje o trans osobama**
- **Napomenu o jeziku (uključujući i rečnik termina)**
- **Primere dobre, pravilne upotrebe jezika**
- **Primere nepravilne upotrebe jezika**
- **Pogrdan i uvredljiv jezik**

6 jednostavnih saveta

U nastavku se nalaze saveti o izveštavanju o trans osobama, sa fokusom na poštovanje privatnosti. Novinari/ke treba da budu svesni/e da otkrivanjem trans statusa osobe mogu da kompromituju njihovu ličnu bezbednost i time negativno utiču na njihovo fizičko i mentalno zdravlje.

1. Poštujte želje osobe koje se tiču njenog predavljanja u medijima (npr. zamenice, imena, itd.). Ukoliko osoba koristi žensko ime i govori o sebi u ženskom rodu, onda je to jedini ispravan način da o njoj pišete i govorite.
2. Pozovite se na trans identitet osobe o kojoj pišete samo kada je to važno za samu priču. Ukoliko izveštavate o glumici koja je istovremeno i trans aktivistkinja, njen rodni identitet može biti važan. Međutim, ukoliko radite intervju s menadžerom o različitim stilovima rukovođenja kompanijom, informacija o tome da li je ta osoba trans nije važna za priču, osim ukoliko sama osoba ne želi da to istaknete kako bi time pružila podršku drugim trans osobama.
3. Zdravstvenu istoriju, anatomske promene i priču o genitalijama ostavite po strani. Ovakvi detalji verovatno nisu relevantni za priču.
4. Ostavite se prošlosti. Navedite prethodno, odnosno nekadašnje ime osobe, samo ukoliko je to relevantno za priču i ukoliko ste dobili njenu dozvolu za to.

5. Budite posebno pažljivi/e kada se bavite temama kao što su trans ili rodno varijantna deca. Kao i svi mladi, oni treba da budu zaštićeni/e, i predstavljaju posebno ranjivu manjinsku grupu.
6. Imajte na umu da su seksualna orijentacija i rodni identitet dve različite stvari. Trans osobe mogu biti gej, heteroseksualne, biseksualne, asexualne i panseksualne.

Napomena o jeziku

Zapamtite da su rod i pol različite kategorije.

Pol se generalno odnosi na biološke karakteristike (unutrašnje i spoljašnje polne organe, polne hromozome i hormonski status, a od ulaska u pubertet i sekundarne polne karakteristike). Pol se bebi pripisuje odmah nakon rođenja, pre svega na osnovu građe spoljašnjih polnih organa. Mada se pol obično posmatra kao binarna kategorija, pa se govori o muškom i ženskom polu, medicinska istraživanja ukazuju na postojanje većeg broja međupolnih, odnosno interseks stanja ili varijacija.

Rod se generalno odnosi na to kako sebe osoba doživljava, odnosno kako se identifikuje - kao žena, muškarac ili osoba nekog drugog identiteta. Rodni identitet osobe može, ali i ne mora da bude u skladu sa polom koji joj je pripisan po rođenju. Ukoliko se pol pripisan po rođenju i rodni identitet osobe razlikuju, onda je u pitanju trans, odnosno transrodna (eng. transgender) osoba. Ukoliko se osoba identifikuje u skladu sa polom koji joj je pripisan po rođenju, onda kažemo da je osoba cisrodna (eng. cisgender).

Jezik koji se koristi kada se govori o trans tematici je često komplikovan i fokusiran na nepotrebne lične medicinske detalje. Preporučljivo je da se, osim u članku koji se specijalno bavi medicinskim procedurama za trans osobe, ili gde osoba posebno želi da detaljno govori o svom rodnom identitetu, koristi terminologija koju navodimo ispod.

Transrodna osoba ili **trans osoba** opisuje osobu čiji se rodni identitet ili rodno izražavanje razlikuju od pola koji im je pripisan po rođenju. Trans* (sa asteriskom) je noviji termin koji obuhvata raznolikost iskustava u okviru trans zajednica i funkcionise kao krovni termin za različite vrste identiteta - trans (bez asteriska), najpreciznije se odnosi na trans žene i trans muškarce, dok se asterisk odnosi na posebnu crtu u naporima da se uključe svi necisrodni identiteti, uključujući tu i transrodne, transpolne osobe, transvestite, rodnokvir (eng. gender queer) osobe, rodno fluidne, osobe koje se rodno ne konformiraju, osobe koje se poigravaju sa rodom, arodne, osobe trećeg roda, two-spirit (odnosi se na severnoameričke urođenike koji igraju jednu ili više pomešanih rodnih uloga koje se tradicionalno mogu naći kod mnogih američkih i kanadskih urođenika).

Tranzicija ili **proces tranzicije** se odnosi na proces promene prezentacije roda trans osoba. Tranzicija može da uključuje društvene, zakonske, medicinske i/ili hirurške promene (ne nužno sve ove navedene). Šta to zapravo znači? Ukoliko je osobi po rođenju pripisan muški pol, a ona sebe doživljava kao ženu, ona će verovatno u određenom trenutku početi da preuzima žensku rodnu ulogu i izražavanje (društvena tranzicija). Neke trans osobe će

odlučiti da započnu sa hormonskim tretmanom, a deo njih će želeti i da hirurški uskladi svoje telo sa rodnim identitetom (medicinska tranzicija). Kada osoba u dokumentima promeni svoje lično ime i oznaku pola, onda govorimo o zakonskoj tranziciji. Trans osobe u Srbiji ne mogu da promene ime i oznaku pola sve dok ne završe s medicinskom tranzicijom, što predstavlja veliki problem. Naime, medicinska tranzicija traje nekoliko godina, a osoba sve to vreme u dokumentima ima podatke koje ne odgovaraju ni njenom identitetu, ni njenom izgledu/rodnom izražavanju - tako pred sobom vidimo ženu, a u njenoj ličnoj karti i dalje stoje muško ime i oznaka za muški pol. Pored toga, ne žele sve trans osobe hirurško usklađivanje, a posledica toga je da uopšte ne mogu da promene podatke u dokumentima.

Korišćenjem termina „tranzicija“ poštuje se privatnost medicinskog aspekta. Kada pišete/govorite o osobi, govorite o njenom rodu (korišćenjem zamenica i termina kao što su *žena* ili *muškarac tj. u skladu sa tim kako se ona identifikuje*), a ne o njenom medicinskom ili hirurškom statusu.

O trans osobi treba pisati u skladu sa njenim rodnim identitetom, a ne na osnovu pola koji joj je pripisan po rođenju. Dakle, ukoliko je osobi po rođenju pripisan ženski pol, a ona se identifikuje kao muškarac, onda je osoba (trans) muškarac.

Rodna disforija

Američko udruženje psihijatarata 2013. godine izdalo je peto izdanje Dijagnostičkog i statističkog priručnika o mentalnim poremećajima (DSM-5), u kome je zastareli termin „poremećaj rodnog identiteta“ zamenjen izrazom „rodna disforija“, i promenjeni su kriterijumi za davanje dijagnoze. Neophodnost psihijatrijske dijagnoze ostaje kontroveržno pitanje, zato što i psihijatrijski i medicinski autoriteti u oblasti transrodnog zdravlja preporučuju individualizovan medicinski pristup, koji se može sastojati od hormonske terapije i/ili operativnih zahvata kojima se tretira rodna disforija. Neki/e trans aktivisti/kinje veruju da je zadržavanje dijagnoze neophodno da bi se zagovaralo za zdravstveno osiguranje koje pokriva medicinski tretman koji se preporučuje trans osobama. Iz istih razloga i Model zakona o rodnom identitetu, čije usvajanje zagovara organizacija Gayten-LGBT, uključuje postavljanje dijagnoze rodne disforije kao (jedini) uslov za zakonsko priznanje rodnog identiteta i omogućava promenu ličnih dokumenata bez bilo kakvih drugih uslova i intervencija.

Rodna varijantnost se odnosi na sve varijacije očekivanih rodnih normi. Ovaj termin pokazuje da mnogi ljudi (kao i deca u ranim fazama razvoja) imaju odnos prema svom rodu koji odstupa od društvenih očekivanja toga šta znači biti muškarac ili žena.

Termini koji se takođe koriste u okviru trans i/ili medicinske zajednice

Ostali termini koji se koriste u okviru trans i medicinske zajednice su predstavljeni ispod. Molimo vas da ih koristite pažljivo, i zapamtite da na prvo mesto stavljate želje osoba koje predstavljate, o kojima pišete ili radite prilog.

Rodnokvir (i rodno queer) ili rodnofluidna/rodnoneutralna osoba/osoba koja se rodno ne konformira: odnosi se na osobu koja se ne identifikuje sa konceptom rodne binarnosti

(muško ili žensko), već se nalazi negde van tog koncepta, ili je negde između. Termin kvir ili queer predstavlja pokušaj remećenja predstave o postojanju normi.

Napomena: U engleskom jeziku, kada se govori o osobama koje su kvir ili fluidne u pogledu roda, odnosno koje odbacuju koncept rodne binarnosti, koristi se rodno neutralna zamenica „they“ (3. lice množine), odnosno them, themselves, their (npr. "Pat shrugged their shoulders," ili "Ronnie bit off more than they could chew". „They u jednini“ („singular they“) postaje sve prihvatljivije i njegova upotreba raste, čak je proglašena za reč godine 2015. od strane udruženja American Dialect Society. Međutim, ovakva upotreba ne postoji u srpsko-hrvatskom, jer deluje nezgrapno i ne predstavlja elegantno rešenje zbog slaganja subjekta sa predikatom po rodu/broju. Da bi se izbegla ovakva situacija, uglavnom se umesto lične zamenice ponovi (vlastito) ime osobe koja se rodno ne određuje, a glagol uzima i ženski i muški rod, npr „Darko nije dobro uradio/la test iz matematike.“, „Vanja je kupio/la poslednji album omiljenog izvođača.“ Ili „Lesli Fajnberg je nagrađivan/a autor/ka. Njen/gov prvi roman smatra se pionirskim radom na temu roda.“ Ovakva upotreba se pojavljuje više u pisanom, nego govornom jeziku i daleko je od idealnog rešenja, posebno za osobe koje u potpunosti odbacuju koncept rodne binarnosti. Takođe je moguća upotreba aorista i imperfekta, mada oba glagolska oblika deluju arhaično i retko se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru.

Upotreba lične zamenice „ono“ ili pokazne „to“ za osobe koje se rodno ne određuju, a u cilju rodne neutralnosti, takođe nije zaživela kod nas jer ima uvredljivu konotaciju, i treba je posebno izbegavati!

Transpolna (transeksualna) osoba: odnosi se na osobu čiji rodni identitet odgovara drugom polu od onoga koji joj je pripisan po rođenju. Izraz se često vezuje za one osobe koje prolaze ili koje žele da prođu kroz medicinsku tranziciju, pa u medicinskoj literaturi često nailazimo na pojmove MuŽ (od muškog ka ženskom, muško u žensko, eng. MtF) i ŽuM (od ženskog ka muškom, žensko u muško, eng. FtM). Osim ukoliko se tekst ne fokusira na medicinsku tranziciju, najverovatnije nije potrebno da koristite ove medicinske skraćenice.

Napomena: Kao što je gore već navedeno, ne prolaze sve osobe koje se identifikuju kao transpolne kroz medicinsku tranziciju. Ukoliko osoba sebe određuje kao transpolnu, onda je to način na koji o njoj treba da govorimo.

Ovde takođe treba pomenuti još jednu stvar: u srpsko-hrvatskom jeziku i u mejnstrim medijima, ustaljena je upotreba izraza transeksualnost (često čak sa dva s, kao transseksualnost, transseksualac, itd.). Trans zajednica preporučuje da se izbegava upotreba ovih izraza zato što psihopatologizuju trans identitete. Umesto toga, trebalo bi upotrebljavati termine koji su u duhu srpsko-hrvatskog jezika, a to je transpolnost, transpolne osobe, jer je reč o polu, ne o seksualnosti. Zvanična dokumenta koja se bave ovom problematikom kod nas, upravo koriste ove termine – transpolnost i transpolne osobe.

Operacija prilagođavanja pola: bilo koja operacija koja može biti deo procesa tranzicije. Kao sa svim drugim medicinskim tretmanima, i ove operacije su lična stvar koja se tiče osobe i njenog lekara, i nikada ih ne treba pominjati bez prethodno dobijene dozvole. Pored prilagođavanja pola, može se koristiti i izraz usklađivanje tela (s rodnim identitetom), dok bi izraze promena pola i operacija promene pola trebalo izbegavati.

Transvestit: osoba koja nosi odeću roda drugačijeg od onog koji im je pripisan po rođenju zarad ličnog zadovoljstva, ali obično ne želi da stalno živi u tom rodu. Izraz transvestit ima derogativnu crtu i smatra se zastarelim i uvredljivim izrazom koji treba izbegavati, a koristiti ga jedino ukoliko osoba insistira da tako bude predstavljena. Umesto toga, preporučuje se upotreba termina **krosdreser** ili **drag kraljica/kralj**.

Drag kraljica/kralj: osoba koja nastupa u rodu koji se razlikuje od njene rodne prezentacije u svakodnevnom životu. Drag kraljice su muškarci, obično gej muškarci koji nose žensku odeću zbog nastupa ili ličnog zadovoljstva, i ne treba ih mešati sa trans ženama. Slično važi i za drag kraljeve – najčešće su to žene koje nose mušku odeću zarad nastupa ili ličnog zadovoljstva.

Interseks osoba: odnosi se na mnoge varijacije gde je osoba rođena sa reproduktivnom, hromozomskom i/ili polnom anatomijom koja se ne uklapa u tipične definicije muškarca ili žene. Dok se neke interseks osobe identifikuju kao trans, mnoge se ne identifikuju tako. Međutim, ovaj termin pominjemo ovde da podsetimo medije da ne mešaju interseks stanja sa trans identitetima.

Napomena: Ukoliko ne znate u kom rodu da pišete o nekom ili kako da mu se obratite, pitajte ih. Ako ne možete da ih pitate, koristite zamenice i rodna određenja koja su najviše u skladu sa njihovom prezentacijom. Takođe možete da potražite pomoć i precizne informacije od njihovih prijatelja ili na njihovom ličnom veb sajtu, ukoliko se radi o javnoj ličnosti.

Cisrodna osoba, cisrodnost, cis je termin koji se koristi da opiše osobe koje nisu trans, tj. čiji je pol pripisan im po rođenju u skladu sa njihovim osećanjem svog roda. Dolazi iz latinskog jezika i znači *s ove strane*, koristi se na isti način kao i heteroseksualan (heteroseksualnost, heterosekualna osoba) koji se odnosi na osobe koje nisu homoseksualne orijentacije.

Primeri dobre, pravilne upotrebe jezika

- Aleksandar je trans muškarac. Nikada se nije osećao kao žena.
- Nina je trans žena. Ona živi u Beogradu.
- Vanja se identifikuje kao muškarac. Živeće u potpunosti kao muškarac čim završi školu.
- Andrea se identifikuje kao žena. Zabrinuta je da joj neće biti dozvoljeno da pohađa časove plesa/joge sa ostalim ženama.
- Ivan je rodnokvir/queer osoba. On/a ne priznaje koncept rodne binarnosti.
- Kao dete Tina je pokazivala znake rodne varijantnosti.
- Anđela je prošla kroz proces tranzicije od muškog ka ženskom. Ona ima divan odnos sa svojom decom.

- Dejan je prošao kroz proces tranzicije od ženskog ka muškom. On se takođe identifikuje kao gej osoba.
- Trans/transrodne/transpolne osobe trpe diskriminaciju u srpskom društvu.

Primeri nepravilne upotrebe

X Transseksualnost – pravilan prevod engleskog termina bio bi transpolnost, a manje preporučljiv je pojam transeksualnost (s jednim 's').

Napomena: Ukoliko je neophodno da u tekstu koristite medicinsku dijagnozu, onda je ispravan izraz transeksualizam. Mada u Međunarodnoj klasifikaciji bolesti (MKB-10) i dalje postoji dijagnoza transeksualizma, danas se vode ozbiljne debate o opravdanosti njene upotrebe i snažnom psihopatologizujućem prizvuku koji nosi. S druge strane, poslednja verzija Dijagnostičko-statističkog priručnika (DSM-V) govori samo o rodnoj disforiji.

X Zbunjenost rodnim identitetom

X Rođena kao muškarac

X Rođen kao žena

X Zarobljen/a u pogrešnom telu - Nekim trans osobama ova fraza odgovara, smatraju je prikladnom, druge smatraju da se upotrebom ove sintagme pojednostavljuje jedno iznijansirano i složeno iskustvo.

Napomena: Kada pišete o trans osobama, nikada ne stavljajte ime osobe ili zamenicu koju koriste pod navodnike.

Pogrdan ili uvredljiv jezik

Sledeći termini (kontekst je naveden u zagradama) generalno se smatraju uvredljivim za trans osobe.

- **promena pola** - Aktivisti/kinje za prava trans osoba i same trans osobe smatraju da je ovo uvedljivo jer se ništa „ne menja“. Stoga je preporučljivije koristiti termin operacija prilagođavanja pola ili usklađivanje tela s rodnim identitetom.
- **trandža**
- **predoperativna osoba/postoperativni transeksualac**
- **transeksualac/transseksualka**
- **hermafrodit** (naširoko se smatra uvredljivim i zastarelim – termin koji je danas u upotrebi je „interseks osoba“.)
- **samoidentifikovani ili samoproklamovani muškarac/žena**

Koristiti ovaj izraz u kontekstu roda trans osobe može da znači da identitet trans osobe nije validan. Neki tvrde da je upotreba fraze „samoidentifikovani trans muškarac“ ispravna i

prihvatljiva kada treba objasniti da se neko autovao kao trans osoba, dakle da je otvoren u vezi sa svojim rodnim identitetom i ne krije ga. Međutim, upotreba ovog izraza da kvalifikuje rod osobe je problematična, jer u tom smislu znači da je osoba muškarac samo sebi, ne i drugima, dakle da je drugi tako ne percipiraju. Ne treba koristiti izraz „samoidentifikovani muškarac“ za trans osobu, dakle ne preporučuje se upotreba prideva „samoidentifikovan“ u kontekstu roda trans osoba.

- **transžena i transmuškarac, kao i trans-žena i trans-muškarac** – Uvek se piše odvojeno! Izrazi trans osoba/e, trans žena i trans muškarac, pišu se odvojeno, a ne spojeno, i reflektuju zahtev trans zajednice - da nije u pitanju nova vrsta ljudi, već prosto žene/muškarci koje su trans/transrodne. Esencijalizacija osobe tako što se „izmišlja“ nova vrsta imenice koja se odnosi samo na njih, utiče na marginalizaciju tih osoba.
- **seksualni identitet** kada se misli na rodni identitet.

Seksualni identitet (identitet koji se odnosi na seksualnu orijentaciju) predstavlja deo identiteta osobe koji se odnosi na način na koji osoba sebe doživljava u zavisnosti od roda osobe koje je romantično i/ili seksualno privlače. Uprkos njihovoj očiglednoj povezanosti, ne smemo izjednačavati pojmove seksualno ponašanje, seksualna orijentacija i seksualni identitet. Umesto toga, potrebno je da poštujemo pravo osobe na samoodređenje.

- **„rođena kao muškarac“, „genetski muškarac“ i „anatomski muškarac“, kao i „biološka žena“** – kada se govori o trans osobi koja je u procesu tranzicije.

Zabeležena je i sledeća upotreba derogativnog rečnika u medijima kod nas:

- **„polni migranti“** (kada se govori o trans osobama)
- **trans**, kada se koristi kao imenica („Srbija, jasno je posle razgovora sa Sašom, ipak još nije spremna za trans*.“)
- **„transrodnici“ i „transovci“** (Postoji primer i ovakve upotrebe u našem jeziku: prvi izraz zabeležen je u emisiji kablovske televizije koja se titluje na naš jezik, a bavi se životom Kejtlin Džener, a druga u tekstu o trans prajdu na sajtu standard.rs).

Napomena: Obavezno izbegavati senzacionalizam u samom naslovu i ne koristiti sledeće reči i izraze: „Šokantno!“, „Za nevericu“, „Promenila pol, pa sad hoće...“, „Bila mama, sad je tata“, itd.

O tekstu: U izradi ovih smernica konsultovane su preporuke za medije organizacija TENI iz Irske (Transgender Equality Network Ireland), GLAAD iz SAD, kao i same trans osobe i trans aktivisti/kinje u Srbiji.

